

**AĞIZ ÇALIŞMALARININ ÖNEMİ VE TRABZON AĞZI
ÖZELLİKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

**THE IMPORTANCE OF DIALECT STUDIES AND AN ASSESMENT
ON THE PROPERTIES OF TRABZON DIALECT**

Bülent Kahraman ÇOLAKOĞLU*

Özet:

Bu makalede, “Ağızlarla ilgili yapılan araştırmalar önemli midir? Ağız çalışmalarının yapılması niçin gereklidir?” sorularının cevabı verilmeye çalışılmış, tamamlanan ağız çalışmaları neticesinde elde edilen verilerden hangi alanlarda yararlanılabileceği üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda makalenin “Giriş” bölümünde “kültür-dil, dil-folklor ilişkisi ve ağız çalışmaları” mantıksal bir çerçeve dâhilinde sunulmuştur. Trabzon ağzının özelliklerini koruyan kaynak kişilerden derlenen metinler, çeviri yazı işaretleri kullanılarak yazıya aktarılmış, bu metinler üzerinde gerçekleştirilen çalışmalarla Trabzon ağzı ses ve şekil bilgisi yönünden incelenmiştir. İleri sürülen düşünceler, makalenin ikinci bölümünde Trabzon ağzının genel özelliklerinden hareketle somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise ağız çalışmalarının ve bunların sonuçlarının bir milletin hem geçmişi hem de geleceği ile ne kadar yakından ilgili olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ağız, Trabzon Ağızı, Anadolu Ağızları, Ağız Çalışmaları/Araştırmaları.

Abstract:

This article has tried to answer the questions “Are the studies about dialect important? Why is it necessary to study dialect?”. Moreover, in which fields the data obtained from dialect studies can be used has also been mentioned in this article. In this context, “culture-language, language-folklore and dialect studies” were discussed in a logical frame in the introduction part of the article. The texts compiled from the source subjects preserving the characteristics of Trabzon dialect were transferred to writing by using transcription and thanks to these texts, Trabzon dialect was tried to be studied in terms of voice and form. In the second part of the study, suggested ideas were tried to be concrete by considering general characteristics of Trabzon dialect. In the last part, how dialect studies and the results of them are closely related with both the past and future of a nation was explained.

Key words: Dialect, Trabzon Dialect, Anatolian Dialects, Dialect Studies/Researches.

---

* Uzm. Öğretmen, İskitler Anadolu Teknik ve Anadolu Meslek Lisesi – Ankara
bkcolakoglu@hotmail.com

GİRİŞ

Bir milleti diğerlerinden ayırması, aynı milleti oluşturan bireyleri birbirleriyle kaynaştırması ve onları birbirlerine sınıksız bağlaması kültürün en önemli özelliğidir. En genel anlamıyla bir millete ait değerlerin ahenkli bir bütünü, bir milletin yaşama tarzı olan kültür; sözlük anlamıyla “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünüdür.” (TDK, 2011, s. 1558). Bu bütünü oluşturan ilk ve temel unsur dildir. Dil; diğer insanlarla ilişkilerimizi düzenleyen, bir milleti millet yapan değerleri geçmişten bugüne, bugünden yarıya taşıyan, böylece bir milleti ayakta tutan, o milletin varlığını devam ettiren ve milletin ortak malı olan en büyük sosyal değerdir. Maddi ve manevi değerlerin oluşmasında ve bunların geleceğe aktarılmasında dilin oynadığı rol çok büyüktür. Bu yönüyle dil, kültürün en büyük taşıyıcısıdır. Bir millete ait gelenek ve görenekler, tarih, din, dünya görüşü, sanat vs. dil sayesinde bir kuşaktan ötekine aktarılır.

Güzel sanatlardan biri olan edebiyatın içinde yer alan folklor mahsulleri de dile taşınan kültür verileridir. Bu bağlamda, “Folklor mahsulleri bir milletin ortak yaratıcılığından doğan, sözlü veya uygulamalı geleneklerle nesilden nesile aktarılan mâni, masal, hikâye, efsane, destan, atasözü, bilmece, şiir, türkü, halk oyunları, gelenekler, halk sanat şekilleri gibi anonim kültür verileridir. Folklor mahsullerinin bir kısmı yazılı ve sözlü kaynakları ile doğrudan doğruya dile dayanır. Bu mahsullerde dil, folkloru şekil veren ve millîlik vasfı kazandıran unsurların başında yer alır. Bu bakımdan sözlü ve yazılı folklor mahsulleri ile dil arasında iç içe girmiş bir yakınlık ve bütünlük vardır. Bu iç içelik dolayısıyla dil folklorunda, folklor da dilde yaşar.” (Korkmaz, 1995a, s. 282). Folklorun mahsulleriyle birlikte yaşadığı dil, halk dilidir. Halk dilinde bir milletin kültür hazineleri saklıdır. Bir yöreye ait ağız özelliklerinin belirlenmesi açısından folklor mahsullerinin, bunların tespiti açısından da ağız çalışmalarının önemi büyüktür. Ağız özellikleri, o yörede konuşulan halk dilinden tespit edilir. Ağız çalışmalarının temelini halk dilinden yapılan derlemeler oluşturur. Bu anlamda dilimizin zenginliğinin anlaşılabilmesi ve tarihî gelişiminin takip edilebilmesi, milletimize ait kültür hazinelerinin ortaya çıkarılabilmesi için ağız çalışmaları önemli bir yer tutmaktadır.

Ayrıca ağız çalışmalarıyla; maddi ve manevi kültür unsurlarımıza ait karanlıkta kalmış pek çok konunun aydınlatılması, Türk nüfus hareketleri hakkında değerli bilgilere ulaşılması, önceden yapılacak iyi bir planlama ve daha sonra gerçekleştirilecek dikkatli derlemeler ile sosyal bilimlerin bütün alanlarına kaynak sağlanması da mümkündür. Dil tarihinin tam ve doğru yazılabilmesi için de ağız çalışmalarından yararlanmak gerekmektedir. Zira

yazı dilinin tarihî derinlikleri ve tarihte geçirdiği aşamaların ağızlarda yaşadığı bilinmektedir (Demir, 2009).

1. ANADOLU'DA AĞIZ ÇALIŞMALARINA GENEL BİR BAKIŞ

Türkoloji geç kurulmuş bir bilim dalı olduğundan Anadolu ve Rumeli ağızları üzerindeki araştırmaların tarihi de çok eskiye dayanmamaktadır. Söz konusu çalışmaların başlangıcı 1860'lı yıllara uzanır. "A. Maksimov'un, Hüdavendigâr ve Karamanlı ağızları üzerine yazdığı *Opit izslédovanija tjurskich dialektov v Chudavendgarě i Karamanii* (St. – Petersburg, 1867) adlı denemesinden 1940 yıllarına kadar uzanan dönemdeki araştırmalar, bir iki istisnası dışında genellikle *yabancı araştırmacılar dönemi* olarak adlandırılabilir. A. Maksimov'dan sonra doğu bilimcilerden J. Thúry, I. Kúnos, M. Hartmann, K. Foy, V. Pisarev, Balkanoğlu, Balhassanoğlu, L. Bonelli, F. Giese, F. Vincze, T. Kowalski, J. Deny ve M. Räsänen'in çalışmaları ile bir yandan Anadolu ağızları üzerine bir kısım metin yayımlanmış, bir yandan da bu ağızların gramer yapısı ile ilgili bazı küçük denemeler çıkarılmıştır." (Korkmaz, 1995b, s. 199). "Anadolu ve Rumeli ağızları üzerindeki araştırmaların daha verimli olan dönemi 1940 yılından sonra başlar. Bu dönem de bir iki istisnası dışında esas itibarıyla *yerli araştırmacılar dönemi* diye adlandırılabilir. Fin Türkologlarından M. Räsänen'in 1926 yılında başlatıp 1942 yılına kadar uzanan derleme yayınları, yabancı araştırmacılar dönemi ile yerli araştırmacılar dönemi arasında köprü vazifesi gören bir geçiş yayını durumundadır." (Korkmaz, 1995c, s. 233). 1940 yılından sonra Ahmet Caferoğlu'nun derleme çalışmaları ile açtığı yolda yürüyen birçok akademisyen ve araştırmacının çalışmalarıyla diyalektoloji alanında bir hayli mesafe alınmıştır. Özellikle 90'lı yıllardan bu yana hem nicelik hem de nitelik açısından çok değerli çalışmalar yapılmış ancak Anadolu ve Rumeli ağızları ile ilgili çalışmalarda hâlen istenilen düzeye ulaşılamamıştır.

Tarım ve hayvancılığın çeşitli nedenlerle zayıflaması, kırsal kesimlerde yaşayan insanların iş bulma ümidiyle sanayileşmiş şehirlere göç etmesine neden olmuştur. Ayrıca eğitimin zorunlu hâle getirilmesi, okuma yazma bilmeyen büyükler için düzenlenen kurslarla okuryazar oranının artırılması, hemen her evde radyo ve televizyonun bulunması, iletişim ve ulaşım olanaklarının gelişmesi ve çeşitlenmesi ağızlar üzerinde olumsuz etkilere yol açmıştır. Dolayısıyla yerel kültürü belirleyen en büyük unsurlardan biri olan ağız özelliklerinin bir an önce yapılacak ciddi çalışmalarla belirlenip değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu nedenle biz de dilimize ve kültürümüze bir nebze de olsa katkıda bulunabilmek amacıyla Trabzon merkez ilçe ağzını ses ve şekil bilgisi yönünden incelemeye çalıştık¹.

2. TRABZON AĞZININ GENEL ÖZELLİKLERİ²

Çalışma sahamızda yaşayan kaynak olarak seçtiğimiz kişilerden yaptığımız derlemelerden yola çıkarak ses ve şekil bilgisi yönünden incelemesini yapmaya çalıştığımız Trabzon merkez ilçe ağzının genel özelliklerini şöyle sıralayabiliriz (Çolakoğlu, 2003, s. 136-138):

2.1. Ses Bilgisi

2.1.1. Yazı dilimizdeki normal ünlülerin yanında bölge ağzında, çeşitli sebeplerle oluşmuş şu ünlüler de bulunmaktadır: á, à, â, è, ê, í, î, ï, ó, ô, õ, ú. Bu yönüyle Trabzon ağzı, Türkiye Türkçesinin diğer ağızlarıyla benzerlik göstermektedir.

á : a-e arası ünlü

à : a-ı arası ünlü

â : a-o arası ünlü

è : e-i arası ünlü

ê : e-ö arası ünlü

í : i-i arası ünlü

î : i-u arası ünlü

ï : i-ü arası ünlü

ó : o-ö arası ünlü

ô : o-u arası ünlü

õ : ö-ü arası ünlü

ú : u-ü arası ünlü

2.1.2. Yabancı kelimelerdeki uzun ünlüler, sistemli olarak kısaltılıp normal uzunluktaki ünlülere dönüştürülür.

Örnekler: Çamede “cāmide”, çanazeyi “cenāzeyi”, istifade “istifāde”.

¹ Ortaya koyduğumuz *Trabzon Ağızı* adlı çalışma, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalında oluşturulan jüri tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir. Trabzon merkez ilçe ağzının ses ve şekil bilgisine ilişkin özellikler, *Trabzon Ağızı* adlı yüksek lisans tezinin verilerinden yararlanılarak belirlenmiştir.

² Daha geniş bilgi için bk. Demir, 2006.

Doğu Grubu ve Kuzeydoğu Grubu (Trabzon ve Rize illeri ile Hopa, Arhavi, Borçka ilçeleri) ağızları, alınma kelimelerdeki uzun ünlüleri sistemli olarak kısaltıp normal uzunluktaki ünlülere dönüştürür. Diğer Anadolu ağızları, bu hususta, Doğu Grubu ve Kuzeydoğu Grubu ağızları kadar ısrarlı değildir (Karahana, 1996, s. 98).

2.1.3. Geniz ünlülerine nadir rastlanmakla beraber bu ünlüler daha çok şahıs zamirlerinde karşımıza çıkar.

Örnekler: saã “sana”, baã “bana”, aã “ona”.

Türkçede dilin arka tarafının yumuşak damağa teması ile genizden söylenen bir *n̄* sesi vardır ki buna *nazal n* adını vermekteyiz. Yazı dilimizde kaybolduğu hâlde, hemen hemen bütün Anadolu ağızlarında yaşayan *nazal n*'ler, hece kaynaşması ve ünsüz düşmesi gibi durumlarda kaybolurken fonksiyonlarını yanlarındaki ünlülere yükleterek bunlara genizlik özelliği kazandırır. İşte bu nitelikteki ünlülere geniz ünlüleri adı verilir (Gülensoy, 1988, s. 28).

2.1.4. Eşit ikiz ünlülerin örneği, alçalan ikiz ünlülere ve yükselen ikiz ünlülere göre oldukça fazladır.

Aslında Türkçede ikiz ünlü yoktur. Ancak bazen ortadaki ünsüzün erimesi neticesinde ikiz ünlü meydana gelebilir. Ünlü ikizleşmesi Anadolu ağızlarının tümünde görüldüğü gibi (Eren, 1997, s. 24) Trabzon ağızında da sıkça rastlanan bir olaydır. İkiz ünlü, ses organlarının bir tek hareketiyle ve tek bir nefes baskısı altında telaffuz edilir.

Örnekler: seeb “sebeb”, baa “bana”, saa “sana”, Teduumuz “dediğimiz”, şeit “şehit”, alacaj “alacağı”, taıldık “dağıldık”, ua “ona”, sandua “sandığa”.

Şahıs zamirleriyle birlikte birçok kelimedede görülen ikiz ünlüler Kıpçakçanın tesirine bağlanabilir (Aydın, 2002, s. 55).

2.1.5. Trabzon ağızında kalınlık-incelik, düzlük yuvarlaklık uyumsuzluğu yaygın bir şekilde karşımıza çıkar.

Örnekler: kúneş “güneş”, kópek “köpek”, atlayir “atlıyor”, gúruşe “kuruşa”, adami “adami”, suyini “suyunu”, seştüğumuz “seçtiğimiz”, çembersuz “çembersiz”, verelum “verelim”, toğuşınca “dövüşünce”, kaçuk “kaşık”, sanduk “sandık”, alhtun “altın”, polaşuk “bulaşık”, ayuumda “ayağımda”, yanuktur “yanıktır”.

2.1.6. Trabzon ağızı, yuvarlak ünlü taşıyan ekler bakımından Eski Türkiye Türkçesinin en önemli fonetik hususiyetlerinden birini devam ettiriyor diyebiliriz.

Örnekler: haksuz “haksız”, yaşum “yaşım”, çiftluk “çiftlik”, yedidur “yedidir”, endurdum “indirdim”.

2.1.7. Ünlü değişimleri açısından çok zengindir. Hemen bütün ünlüler sebepli ya da sebepsiz birbirinin yerine geçebilmektedir.

Geniş ünlülerin daralması bölge ağızını Kıpçakçaya bağlayan dil özelliklerindedir (Günşen, 2000, s. 174).

Örnekler: çağırımıya “çağırmaya”, buriya “buraya”, neriye “nereye”, şiy “şey”, uriye “oraya”, bule “böyle”.

2.1.8. Ön seste ve son seste ünlü türemesi olayına çok seyrek rastlanırken, iç seste ünlü türemesi olayı yaygındır.

Örnekler: uruslar “Ruslar”, emicen “amcan”, tiyize “teyze”, hepisi “hepsi”, azucuk “azcık”, geçerken “geçerken”.

2.1.9. Yazı dilimizdeki 21 ünsüze ek olarak, çeşitli sebeplerden dolayı yine bu ünsüzlerden az çok farklılaşmış Ç, F, ğ, ğ, ğ, h, h, k, k, k, k, K, Í, l, P, T sesleri de bulunmaktadır.

Ç : ç-c arası ünsüz

F : f-v arası ünsüz

ğ : arka damak g’si

ğ : orta damak g’si

ğ : ön damak g’si

h : hırıltılı h

h : nefesli h

k : arka damak k’si

k : orta damak k’si

k : ön damak k’si

K : k-g arası ünsüz

Í : ön damak l’si

l : arka damak l’si

P : p-b arası ünsüz

T : t-d arası ünsüz

2.1.10. “ñ” ünsüzü hemen hemen hiç duyulmaz. Trabzon ağız bu bakımdan Batı Grubu ağızlarından ayrılır (Karahan, 1996, s. 27). Bölge

ağzında “ñ” ünsüzü iki sese (ng) dönüşmüştür ve çok az kelime görülmektedir.

Örnekler: añ(*mak*) > angmak “anmak” (metin dışı derleme), añsır(*mak*) > angırsımak “hapşırık” (metin dışı derleme).

2.1.11. *k* (>*k*), *g* (>*g*), *ğ* ünsüzleri yanlarındaki ince ünlüleri kalınlaştırma özelliğine sahip oldukları için (Demir, 2001, s. 81) bu ünsüzler ünlü-ünsüz uyumsuzluğuna sebep olmaktadır.

Örnekler: şükürler “şükürler”, güzel “güzel”, kötülük “kötülük”.

2.1.12. Ön sesteki tonsuz ünsüzlerin tonlulaşma geleneğine büyük ölçüde direnmiş olması, bölge ağzı için ayırt edici bir nitelik taşımaktadır. Birçok kelime, kelime başındaki ç, k, t ünsüzlerinin, Eski Türkçede olduğu gibi korunduğunu görmemiz mümkündür.

Bu yönüyle Trabzon ağzı; Eski Türkçenin mirasını, belli ölçüde, hâlâ yaşatmaktadır diyebiliriz.

Örnekler: tağlar “dağlar”, toğuz “dokuz”, tuman “duman”, kólgesi “gölgesi”, kúneş “güneş”, kún “gün”.

Demir (2007)’e göre “Eski Türkçeden çok önceleri ön seste, *katı patlayıcı ünsüzlerden c-* yerine *ç*, *d-* yerine *t-*, *g-* yerine *k-*, *ğ-* yerine *k-* kullanıldığı gibi, *b-* yerine de muhtemelen *p* kullanılmaktaydı. Doğu Karadeniz Bölgesi ağzlarının önde gelen özelliklerinden biri de ön seste *b-* olması gereken kelimelerin tek örneklik arz edecek biçimde *p-* ile söylenmesidir: *pir* “bir”, *peş* “beş”, *pen* “ben” *pil-* “bil-”, *palık/paluk* “balık”, *paş* “baş”, *pacak* “bacak”, *pacı* “baci”, *paçanak* “bacanak”, *pağ* “bağ”, *pağla-* “bağla-”, *pağlantı* “bağlantı”, *pakım* “bakım”, *pakır* “bakır”, *pal* “bal”, *pandır-* “bandır-”, *parış* “barış”, *pas-* “basmak”, *paşka* “başka”, *payram* “bayram”, *pekçi* “bekçi”, *PELLI* “belli”, *pesle-* “besle-”, *piber* “biber”, *pirikim* “birikim”, *pirlik* “birlik”, *bitir-* “bitir-”, *pol* “bol”, ... Bu örneklere yüzlercesini eklemek mümkündür. Eski Türkçe döneminde ön seste *b-* ünsüzü kullanılmakta olup (*ba-* “bağla-”, *bar-* “var-”, *bat-* “bat-, güneş bat-”, *bul-* “bul-”, *badruk* “bayrak”, *bagarsak* “bağırsak”, *balık* “şehir”, *beg* “bey”, *bilig* “bilgi”, *bulit* “bulut”, ... gibi) yukarıda bahsedilen özelliğin Türkçenin, Eski Türkçe döneminden çok daha önceki dönemlerine ait bir özellik olduğu vurgulanmaktadır. Bu ağız özelliğinden hareketle yalnızca kelime başında *b-* yerine *p-* nin kullanılmasından hareket edilerek bile, Doğu Karadeniz Bölgesi’nde yaşayan ve ön seste *b-* ünsüzü yerine *p-* ünsüzünü kullanan insanların, bu coğrafyaya Orhun Abideleri’nin dikildiği 700’lü yıllardan çok önce, hatta Hazret-i İsa’nın doğumundan binlerce yıl önce geldiği ve bu coğrafyayı vatan yaptığı söylenebilir.

Doğu Karadeniz Bölgesi ağızlarında, Türkçenin çok eski dönemlerine ait özelliklerin hâlen yaşatılıyor olmasını bölgenin tarihî alt yapısıyla da açıklamak/desteklemek mümkündür. Oğuzlardan önce Hunların, Karlukların, Macarların, Bulgarların, Hazarların, Uzların, Peçeneklerin, Kumanların/Kıpçakların ve diğer Türk kavimlerinin Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'ne gelip yerleştiği bilimsel çalışmalarla ortaya konmuş bir gerçektir³.

2.1.13. İç seste ve son seste tonlulaşma örneklerine sıkça rastlanır.

Örnekler: tobal “topal”, sadarlar “satarlar”, bucuğ “buçuk”, segiz “sekiz”, yigun “yıkın”, mustava “Mustafa”, meğmedun “Mehmet'in”, tahtadan “tahtadan”, uzdabaşı “ustabaşı”, gılac “kulaç”, karanluğ “karanlık”, mezarluğ idi “mezarlık idi”, laub “lakap”, yahud “yahut”, rejiz “reis”.

2.1.14. Patlayıcı ünsüzlerin tam olarak sızıcılılaşması çoğunlukla iç seste ve son seste görülür.

Sızıcılılaşma Kıpçakçanın karakteristik özellikleri arasındadır (Günşen, 2000, s. 174). Özellikle -ğ-, -ğ- > -v- değişimi, Kıpçak Türkçesine ait bir özellik olarak kabul edilmektedir (Demir, 2001, s. 86-87).

Örnekler: ovleye “öğleye”, diyil “değil”, sayibina “sahibine”, seştüğümüz “seçtiğimiz”, öruş “oruç”.

2.1.15. İç seste ünsüz ikizleşmesi ve tekleşmesi çok yaygın değildir.

Örnekler: ortta “orta”, emmā “ama”, ammā “ama”, aşşā “aşağıya”, hille “hile”, esse “esastan, gerçekten”; kuvvetli “kuvvetli”, evvela “evvela”, isuz “issız”.

2.1.16. Ön seste ünsüz düşmesine az rastlanmakla beraber iç seste ve son seste bu ses olayıyla çok karşılaşılır.

Örnekler: isiyin “Hüseyin”, uqariya “yukarıya”, osun “olsun”, dijil “değil”, ua “ona”, serbes “serbest”, siya “siyah”, nasi “nasıl”.

2.1.17. Ünsüz türemesi olayı ön seste ve iç seste seyrek görülür. Ünsüz türemesinin en fazla son seste örnek verdiği görülmektedir.

h- ön türemesi Kıpçak kalıntısı olarak değerlendirilebilir (Günşen, 2000, s. 174).

Örnekler: harkı “arkı”, hen “en”, helbet “elbette” (metin dışı derleme); yirisini “irisini”, yesir “esir” (metin dışı derleme); ayát “ait”, kibin “gibi”, kibil “gibi”, keren “kere”, soran “sonra”, meğersam “meğerse”, şimdik “şimdi”.

³ bk. Demir 2006; Demir, 2005; Demir, 2004; Bostan, 2002; Bilgin, 2000; Türk Ocağı ve Trabzon Belediyesi, 1999; Kırzioğlu, 1992; Günay, 1978.

soran, *keren*, *kibin* örneklerinde görülen -n ünsüzü bugün için dilimizde işlerliğini yitirmiş olan -n beraberlik eki olmalıdır. *kibil* örneğindeki -l ünsüzü ise aynı ekin, -n > -l değişmesine uğramış biçimi gibi görünmektedir. *meğersam* örneğindeki “m” türemesini Eski Türkçede yime, ime ve Karahanlı Türkçesinde -ma/-me biçimlerinde kullanılan tekil edatının kalıntısı olarak düşünmek mümkündür (Günay, 2003, s. 96-97).

şimdik örneğindeki “k” türemesi de muhtemelen Eski Türkçedeki “ök” kuvvetlendirme edatının kalıntısıdır (Demir, 2001, s. 96).

2.1.18. Ünsüz yer değiştirmesi olayına çok az örnekte rastlanır. Bu bakımdan Trabzon ağzı, Doğu Grubu ağızlarından büyük bir farklılık göstermektedir.

Örnekler: paryam “bayram”, mirzağ “mızrak”, erzağl “Azrail”, mevre “Merve”.

2.1.19. Hece kaynaşması olayı, değişik şekillerde görülen ve hayli yaygın olan bir ses olayıdır.

Örnekler: vercüm “vereceğim”, pāli “pahalı”, nōluyor “ne oluyor”, nāpalum “ne yapalım”, kittiriya “gitti oraya”, Tiyimlara “diyeyim onlara”.

2.2. Şekil Bilgisi

2.2.1. Birçok örnekte bulunma ve ayrılma hâli eklerinin, tonsuz ünsüzlerden sonra tonlu şekillerinin kullanıldığı görülmektedir.

Örnekler: kōşkde “köşkte”, uşde “üçte”, Peşden “beşten”, terzilükden “terzilikten”.

2.2.2. Yazı dilimizdeki vasıta hâli eki yanında -lan/-len eki sıkça kullanılan vasıta hâli ekidir.

Örnekler: tesettūrlan “tesettür ile”, enterelan “entari ile”, benlen “benim ile”, kōylen “köy ile”.

2.2.3. Hâl ekleri arasındaki görev değişikliklerine oldukça sık rastlanır.

2.2.3.1. Yalın hâlin ilgi hâli eki yerine kullanılışı:

Örnekler: peygamber hemen arkasına “peygamberin hemen arkasında”, inöni zamanında “İnönü’nün zamanında”.

2.2.3.2. Belirtme hâli ekinin ilgi hâli eki yerine kullanılışı:

Örnekler: buni her āzasını “bunun her azasını”, ben ha buni gibin “ben bunun gibiyim”.

2.2.3.3. Yönelme hâli ekinin belirtme hâli eki yerine kullanılışı:

Örnekler: elbisesine kiyiyrum “elbisesini giyiyorum”, çağuş yapmağa istedum buni “bunu çavuş yapmayı istedim”.

2.2.3.4. Belirtme hâli ekinin yönelme hâli eki yerine kullanılışı:

Örnekler: Pizum zamanumuza hocanun gölini ha bole kelepçe vuru da “bizim zamanımızda hocanın koluna böyle kelepçe vurup”, gözlerini tuman vurdi “gözlerine duman vurdu”.

2.2.3.5. Belirtme hâli ekinin bulunma hâli eki yerine kullanılışı:

Örnek: o yatıyor orayı “o orada yatıyor”.

2.2.3.6. Bulunma hâli ekinin yönelme hâli eki yerine kullanılışı:

Örnekler: burda bũ büyük mustafa gema1 şeyle geldi “buraya bu büyük Mustafa Kemal şeyle geldi”, Keluduk orda Kene o mübareklerin yanında “yine o mübareklerin yanına gelirdik”.

2.2.3.7. Yönelme hâli ekinin bulunma hâli eki yerine kullanılışı:

Örnekler: Pizum yanumuza kıldun “bizim yanımızda kıldım”, oriya buni yeruğ “bunu orada yeriz”.

2.2.3.8. Ayrılma hâli ekinin bulunma hâli eki yerine kullanılışı:

Örnekler: bizim köyden inek bağaruğ “bizim köyde inek bakarız”, akçabattan eldüdiler oni “Akçaabat’ta öldürdüler onu”.

2.2.3.9. Bulunma hâli ekinin ayrılma hâli eki yerine kullanılışı:

Örnekler: fasulya keduruğ çarşıya iki PuÇuğ lirayı da unda alacuk “çarşıya fasulye getiriyoruz iki buçuk lirayı da ondan alacağız”, bunda karımız belli “bundan kârımız belli”.

2.2.4. Birinci, ikinci teklik ve birinci, ikinci çokluk şahıs iyelik eklerinin yuvarlak ünlülü kullanışları yaygındır.

Örnekler: sozlarum “sözlerim”, eyağun “ayağın”, ineklerumuz “ineklerimiz”, yuğunuz “yükünüz”.

2.2.5. Soru eki tek şekilli olup bu ekin sadece -mi şekli kullanılır.

Örnekler: var mi “var mı”, anladun mi “anladın mı”, ayakkabıyı biluy misun “ayakkabıyı biliyor musun”, mümkün mi “mümkün mü”.

2.2.6. Şahıs zamirlerinin çeşitliliği dikkat çekmektedir: ben, Pen, pen / o, ö, u; biz, Piz, piz / onlar, önlar, unlar.

2.2.7. Çokluk birinci şahıs eki genellikle -ğ, -ığ, -iğ, -uğ ile karşılanmaktadır.

Örnekler: endırıyırık “indiriyoruz”, yapayruk “yapıyoruz”, istemezük “istemeyiz”, evlenmedük “evlenmedik”, kittik “gittik”, ğalmışık “kalmışız”, Temesağ “demesek”.

2.2.8. Şimdiki zaman eki çok fazla fonetik değişikliğe uğradığı için çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

Kuzeydoğu Anadolu ağızlarında şimdiki zaman eki olarak “-iy, -ıy” ve “-y”li şekillerin kullanılıp, “yori-” (yürü-) fiilinin geniş zamanı olan “yorır” (A. Caferoğlu: “atı yorır, söyleniyorur, bişiriyorur, çıkıyorur” şekilleri bugün de Niğde ağızında yaşamaktadır.) şeklinin hece kaybolması yoluyla meydana gelen “-yor” şimdiki zaman ekinin kullanılmaması, bu ağızları Doğu Türkçesine ve Batı Rumeli ağızlarına bağlamaktadır. “Aynayı padişaha kedirip veriylar, silgenip pir teliganli oliy, pobasi kıza izin veriy, posta pir kırbaç vuruy, eyvanın ustine kedip oduruyi, pencereden patçeye seyir edeyler” gibi Trabzon ağızında görülen şekillerin benzerleri, Batı Rumeli ağızlarında “sevey, yapay, tutmay, görüysin, geliy, yürüy, alıy, gidey” şeklindedir. “-y” şeklinde şimdiki zaman ekinin, Eski Türkçedeki “-gay/-gey” gelecek zaman ekinden gelmesi de mümkündür (-gay/-gey, -ay/-ey, -y). Bu görüşü kuvvetlendirici örnekler: “yap-ay, sev-ey, al-ay, gid-ey” Eski Türkçe ve Doğu Türkçesine mahsus olan “-gay/-gey” eklerinin Kıpçak tesirleri vasıtasıyla Kuzeydoğu Anadolu ve Batı Rumeli sahasında da “-ay/-ey, -y” şeklinde şimdiki zaman eki olması da muhtemeldir (Karaörs, 1999, s. 92).

Trabzon ağızında, “-ıy, -iy -iy, -ay, -ey, -y, -yr -yir, -yur, -yo, -yor” ekleri şimdiki zaman eki olarak kullanılmaktadır.

Örnekler: bakıyor, “bakıyor”, oğraşuyolar “uğraşuyolar”, yemiyrum “yemiyorum”, keluyur “geliyor”, yapayruk “yapıyoruz”, göreyler “görüyorlar”, keturuy “getiriyor”, endırıyırık “indiriyoruz”, unutıyırım “unutuyorum”, geliy “geliyor”, Pağmay “bakmıyor”, kazılmayır “kazılmıyor”.

2.2.9. Öğrenilen geçmiş zaman eki, tek şekillidir. Bu ekin sadece -miş şekli kullanılır.

Örnekler: bakmış “bakmış”, iştemiş “istemiş”, tolmış “dolmuş”, sormiş “sormuş”, elmiş “ölmüş”.

2.2.10. Gelecek zaman eki, şimdiki zaman eki gibi çeşitli fonetik değişikliklere uğradığı için karşımıza farklı şekillerde çıkmaktadır.

Örnekler: kıycaum “koyacağım”, Kideceğüm “gideceğim”, verecēz “vereceğiz”, yetiştirecūum “yetiştireceğim”, enecēum “ineceğim”, Temiycūm “demeyeceğim”, yapacağüm “yapacağım”, yağalanmiyacasin “yakalanmayacaksın”, yuzecūm “yüzeceğim”, tiyceğ “diyecek”, okucāmiş

“okuyacakmış”, açacāz “açacağız”, bağacīm “bakacağım”, gelecāsūz “geleceksiniz”, verecekle “verecekler”, solacağsım “solacaksım”, tileycēsanuz “dileyecekseniz”.

2.2.11. Yazı dilimizde kullanılan zarf-fiil eklerinden, az veya çok farklılaşarak bölge ağzında kullanılan zarf-fiil ekleri çeşitlilikleriyle dikkat çekmektedir.

-a/-e: Yazı dilinde eskiden beri kullanılan bu ek (Demir, 2001, s. 150), bölge ağzında da tespit edilmiştir. Genelde ikileme şeklinde zarf-fiiller türetmektedir.

Örnek: vallağ kırarum seni taşlara vura vura “vallahı seni taşlara vura vura kırarım”.

-ı/-i, -u/-ü: Yazı dilimizde oldukça dar bir kullanılış alanı içerisinde kalan bu ek (Günay, 2003, s. 186), bölge ağzındaki en işlek zarf-fiil eklerinden biridir. -ıp/-ip, -up/-üp görevindedir.

Örnek: kōnşilar kelu yer “komşular gelip yer”.

-ıp/-ip, -up/-üp: Türkçede eskiden beri en geniş ölçüde kullanılan bu ekin (Nakiboğlu, 2001, s. 133), her ünlüyle bağdaşabilen -up şeklinin kullanımı yaygındır.

Örnek: ole gecinup gidiyruğ “öyle geçinip gidiyoruz”.

-alı/-eli: Bu ek, bölge ağzında hep -ali şeklinde duyulur.

Örnek: sana sevda olalı kayibettum túnyayi “sana sevda olalı dünyayı kaybettim”.

-arağ/-erek: Bu ekin yazı dilinden bir farklılığı yoktur.

Örnek: dedeyi arkaya alarağ dağlara gaçmaya çıktılar “dedeyi arkaya (sırta) alarak dağlara kaçtılar”.

-madan/-meden: Yazı dilimizdeki biçiminden herhangi bir farklılığı yoktur.

Örnek: buni giymeden namaz kılamayrum “bunu giymeden namaz kılamıyorum”.

-mazdan/-mezden: Geniş zaman olumsuzluğuna ayrılma hâli eki getirilerek yapılır (Demir, 2001, s. 152). -madan/-meden görevindedir. Kullanımı yaygın değildir.

Örnek: eyağundaki mesler yere vurmazdan sesler “ayağındaki meshler yere vurmazdan ses eder”.

-anda/-ende: -an/-en sıfat-fiil ekine bulunma hâli eki getirilerek yapılmıştır (Demir, 2001, s. 155).

Örnek: Pobacuği elende altı ayluğdi “babacığı öldüğünde altı aylıktı”.

-ınca/-ince: Türkçede eskiden beri kullanılan bu ekin (Nakiboğlu, 2001, s. 134), bölge ağzındaki kullanımı yazı dilimizle paralellik gösterir.

Örnek: oyle diyince ona gidiyo “öyle deyince ona gidiyor”.

-duçce: -dik/-dük sıfat fiil ekine, -ce eki getirilerek ortaya çıkmıştır.

Örnek: onlar kezdurduçce Penum evlâdım aklıma Keluy “onlar gezdirdikçe benim evladım aklıma geliyor”.

-ken, -kena/-kene, -gen (< i-ken): Yalnız i- fiilinin gerindium eki olan bu ek (Nakiboğlu, 2001, s. 134), bölge ağzında bazı fonetik farklılıklar gösterir.

Örnek: pencereden baqargen böyle mezara doğru “pencereden böyle mezara doğru bakarken”.

2.2.12. Bölge ağzı, edatların çeşitliliği açısından da dikkat çekici bir özellik sergilemektedir.

“dā⁴, oy, ūy, ay, aḡ, eyvaḡ, ḡaḡ, amān, eḡ, ula, la, ulan, yā, yaḡ, ola, ḡani, ḡane, acap, acaba, nasi, tāḡ, ā, aḡa, dē, işte, teḡ, tē, elbet, diḡil, peki, tamam, ḡē, tabi, tābi, ḡā, osun, ḡa, yaḡT, veya, yaḡut, yaḡud, yaḡod, ve, veyeḡut, ne...ne, ya...ya, ḡem...ḡem, faḡat, ama, yalnız, çünki, amma, yalnız, ḡele, ya yoksa, emmā, meḡersam, zaTe, teḡke, meḡer, demek, çün, zaden, oysa, çünkü, ḡanca, daḡi, bile, ile, da, gi, ki, için, ḡadar, Kibun, kibin, çün, paḡka, baḡka, çün, ḡarḡi, ...lan bile, göre, gibi, kibi, Kibin, ...dan sebep, gibil.”

Yukarıdaki sözcüklerin bir kısmı ünlem edatı, bir kısmı bağlama edatı ve bir kısmı da son çekim edatı olarak bölge ağzında kullanılmaktadır.

3. SONUÇ

Ağız çalışmalarının temelini oluşturan derlemelerle milletimize ait sözlü kültür verileri yazıya aktarılarak bunların yok olması engellenir. Çeviriyazı işaretleri ile ses ve şekil bilgisi özellikleri korunarak yazıya geçirilen folklor mahsulleri üzerinde yapılan incelemeler sonucunda; dilimizin zenginliğinin anlaşılması, tarihî gelişiminin takip edilerek kullanım sahasının belirlenmesi; Türk tarihinin, dilinin, kültürünün karanlıkta kalmış konularının aydınlatılması, Türk nüfus hareketlerinin ortaya konması, sosyal bilimlere kaynak teşkil edecek verilere ulaşılması mümkündür.

⁴ Kuzey Karadeniz ağzlarında cümle sonlarında yaygın olarak kullanılan çağırma ve hitap edatıdır (bk. Günay, 2003, s. 193).

Bu amaçlarla Anadolu ve Rumeli ağızlarının birçoğu akademik seviyede incelenmiştir. Fakat henüz incelenmemiş olan pek çok ağızdan söz edilebilir. Yukarıda belirtilen amaçlara tam olarak ulaşabilmek; ayrıca “Ağız Atlası”, “Mukayeseli Türk Dili Grameri” ve “Etimoloji Sözlüğü” oluşturulabilmek için ağız çalışmaları bir an önce tamamlanmalıdır.

Bir bölgeye gelip yerleşen kavimler hakkında tarihî kaynaklardan, yer ve aile adları incelemelerinden ayrıca ağız araştırmalarından yararlanılarak bu bölgeye kimlerin nereden, ne zaman, nasıl geldiğinin ve ne kadar süreyle burada yaşadığının bilgisine ulaşılabilir. Dolayısıyla ağız araştırmaları ile bir bölgenin etnik yapısıyla ilgili bilgilerin ortaya çıkarılması da söz konusudur.

Dil, kültüre ait bütün değerleri bünyesinde barındırır ve bir topluma ait bütün kültür değerlerinin ifadesi dille gerçekleştirilir. Bir yörede kullanılan dilin özellikleri vaktiyle orada yaşamış unsurlara delalet eder. Trabzon ağızıyla ilgili tespit edilenlerden hareketle Türk kavimlerinin Trabzon ve yöresine çok eski dönemlerde geldikleri ve buraları yurt edindikleri rahatlıkla söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Aydın, M. (2002). *Aybastı Ağızı*. Ankara: TDK Yayınları.
Bilgin, M. (2000). *Doğu Karadeniz*. Trabzon: Serender Yayınları.
Bostan, M. H. (2002). *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*. Ankara: TTK Yayınları.
Çolakoğlu, B. K. (2003). *Trabzon Ağızı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Demir, N. (2001). *Ordu İli ve Yöresi Ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
Demir, N. (2004). Bir Coğrafi Bölge Olarak Canik ve Tarihî Alt Yapısı. *Silahlı Kuvvetler*, (380), 66-77.
Demir, N. (2005). *Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Tarihî Alt Yapısı*. Ankara: Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları.
Demir, N. (2006). *Trabzon ve Yöresi Ağızları* (C. I-II-III). Ankara: Gazi Kitabevi.
Demir, N. (2007). Doğu Karadeniz Ağızlarında Ön Ses b-/p- Ünsüzü ve Tarihî Derinliği. *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu*, (Düzenleyen: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi), Erzurum.
Demir, N. (2009). Sosyal Bilimlerin Kaynağı Olarak Ağız Araştırmaları. *II. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı*, (Düzenleyen: Türk Dil Kurumu-Kafkas Üniversitesi), Kars.
Eren, M. E. (1997). *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
Gülensoy, T. (1988). *Kütahya ve Yöresi Ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
Günay, T. (1978). *Rize İli Ağızları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
Günay, T. (2003). *Rize İli Ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
Günşen, A. (2000). *Kırşehir ve Yöresi Ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.

- Karahan, L. (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karaörs, M. M. (1999). Kuzeydoğu Anadolu (Trabzon ve Yöresi) ve Batı Rumeli Türk Ağızlarının Ortaklığı ve Akrabalığı. *Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998) - Bildiriler*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kırzioğlu, M. F. (1992). *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1995a). Folklor Mahsullerinde Dil ve Ses Uyumlarından Kaynaklanan Bazı Üslûp Özellikleri. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C. II*, Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1995b). Anadolu Ağızları üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C. II*, Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1995c). Anadolu Ağız Araştırmalarına Toplu Bir Bakış. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C. II*, Ankara: TDK Yayınları.
- Nakiboğlu, S. H. (2001). *Adıyaman ve Yöresi Ağızları*. Niğde: Niğde Üniversitesi Yayınları.
- TDK. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Ocağı ve Trabzon Belediyesi (Düz.). (1999). *Trabzon Tarihi Sempozyumu*. Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.